

RESEARCH ARTICLE

Artificial Intelligence And Translation From Uzbek Into Turkish

Huseyin Baydemir

Professor, Doctor of Philological Sciences Director of the Institute of Turkology Research at Atatürk University, Turkey

VOLUME: Special Issue 2026

PAGE: 12-14

Copyright © 2026 European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, this is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike 4.0 International License. Licensed under Creative Commons License a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

In this study, the ways in which cultural words in Uzbek are translated into Turkish by artificial intelligence were examined. The findings revealed that cultural translations cannot be fully rendered by artificial intelligence and that expert supervision is required.

KEY WORDS

Artificial intelligence, translation, Turkish, Uzbek, cultural words.

INTRODUCTION

Jamiyatning turmush darajasini belgilovchi qadriyatlardan iborat majmuaga **madaniyat** deyiladi. Madaniy unsurlar ayrim jamiyatlar o'rtasida umumiy bo'lishi mumkin bo'lgani kabi, har bir xalqning o'ziga xos madaniy qadriyatlari ham mavjud.

O'zbek va turk xalqlarining tarixdan kelib chiqqan umumiy qadriyatlari bilan bir qatorda, keyinchalik shakllangan farqli madaniy qadriyatlari ham mavjud. Ushbu maqolada sun'iy intellektning madaniy tushunchalarni tarjima qilish darajasi tahlil qilinadi. Har ikki jamiyatga xos bo'lgan yoki ular o'rtasidagi farqni aks ettiruvchi ushbu qadriyatlarining sun'iy intellekt tomonidan qay darajada anglangani va o'zbek tilidan turk tiliga qanchalik to'g'ri tarjima qilingani namunaviy gaplar orqali baholandi.

Ushbu tadqiqotda etnografik material, oshxona madaniyati, o'yin va o'yinchoqlar, xalq og'zaki ijodi, xalq e'tiqodlari, kiyim-kechak va bezak, kasblar va hunarmandchilik, xalq taqvim hamda urf-odat kabi xalqshunoslikka oid jami 9 ta bo'limdan **angishvona, achchiq-chuchuk, bekinmashoq, yalmog'iz, qorxat, ko'ylak, misgar, chilla, qalin** kabi 9 ta madaniy tushuncha tanlab olindi. So'ngra ushbu tushunchalar uchraydigan namunaviy gaplar aniqlab chiqildi. Gaplar *O'zbek tilining izohli lug'atidan* olingani sababli maqola ichida alohida manba ko'rsatilmagan.

Sun'iy intellektga (ChatGPT Plus) tarjima topshirig'i berilganda: **"Quyidagi gaplarni o'zbek tilidan turk tiliga ilmiy uslubda tarjima qil"** degan buyruqdan foydalanildi. Shundan so'ng turk tiliga tarjima qilingan ushbu gaplardagi madaniy tushunchalarning to'g'ri tarjima qilinish-qilinmaganligi tahlil qilindi. O'zbekcha madaniy tushunchalarning turkcha muqobillari yoki izohlariga doir baholashda **Katta o'zbekcha-turkcha lug'at** asos qilib olindi.

1. angishvona: yuksük [1]. *Ko'z gusini xushlamay, yerga otib tashlabdi, Angishvona, ignasin zanglar bosa boshlabdi.* [2] (Aynasini beğenmeyip yere fırlatmış; **kıskaç** ise iğnesini paslandırmaya başlamış) [3]

Sun'iy intellekt *angishvona* so'ziga noto'g'ri ma'no yuklagan hamda ikkinchi misrani xato tarjima qilgan. *Angishvona* so'ziga qo'shimcha izoh bilan *"kıskaç, örs üzerinde kullanılan pense türü alet"* [3] ma'nosini bergan. To'g'ri tarjima quyidagicha bo'lishi lozim edi: Aynasini beğenmeyip yere fırlatmış, **Yüksük** ile iğnesi paslanmaya başlamış.

2. achchiq-chuchuk: çoban salatası [1]. *Chorpayada oyoq uzatib, o'n chog'li kishi choy ichar, birovi achchiq-chuchuk tayyorlab, birovi turp maydaldı* [2] (Tahta sedirde ayaklarını uzatmış halde

on kadar kişi çay içiyor; birisi **acı-ekşi meze** hazırlıyor, biri de turp doğruyordu) [3]

Sun'iy intellekt *achchiq-chuchuk* so'ziga noto'g'ri ma'no bergan. Tarjima ostida qo'shimcha izoh sifatida "acı-ekşi meze / turşu türü yan yemek" [3] ma'nosini keltirgan. To'g'ri tarjima quyidagicha bo'lishi lozim edi: Sedirde ayaklarını uzatarak on kadar kişi çay içiyor; biri **çoban salatası** hazırlıyor, biri de turp doğruyordu.

3. bekinmashoq: saklambaç [1]. *Ko'chadan bekinmashoq o'ynayotgan bolalarning qiy-chuvi eshiltildi* [2] (Sokaktan **saklambaç** oynayan çocukların bağışmalari duyuldu) [3].

Sun'iy intellekt ushbu tushunchaning turk tilidagi muqobilini to'g'ri aniqlagan hamda gapni to'g'ri tarjima qilgan.

4. yalmog'iz: yamyam cadı; cadı [1]. *Yalmog'iz obrazidagi yovuzlikni yana ham yuzaga chiqarish uchun ularga xos bo'lgan jumlar ham an'anaviy tarzda ertaklarda ishlatiladi.* [4] (**Yalmog'iz** tipidagi kötülüğü daha da belirginleştirmek için onlara özgü ifadeler de masallarda geleneksel biçimde kullanılır) [3].

Sun'iy intellekt *yalmog'iz* so'zini jumla tarkibida o'z holicha qoldirgan hamda izohda "*Masallarda geçen cadı/obur kadın tipi*" [3] tarzida tushuntirish bergan. Uni gap ichida **cadı** yoki **yamyam cadı** shaklida tarjima qilish maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lardi.

5. qorxat: Yilın ilk karı yağdığında ziyafet vermesi için bir mektup yazılarak tanidik kişilere gizlice iletilir. Mektubu getiren ulak yakalanırsa ziyafeti mektup yazan kişi verir. Bu mektup ve geleneğe verilen addır [1]. *Tansiq qorni g'animat bilib, kattalar o'z do'stlariga qorxat yozib, o'ziga xos nash'a-zavq bag'ishlovchi qishki ziyofatlarga yura boshlaganlar.* [2] (Nadir bulunan karı fırsat bilerek, büyükler dostlarına "**qorxat**" yazıp kendine özgü bir keyif ve zevk veren kiş eğlencelerine gitmeye başlamışlardı) [3]. **Sun'iy intellekt qorxat so'zini jumla tarkibida saqlagan hamda izohda "Kış eğlencesine davet mektubu/kartı (Özbek kültürüne özgü)"** [3] tarzida tushuntirish bergan. **Mazkur an'ananing turk madaniyatida mavjud emasligi sababli, uning turk tilida aynan mos ekvivalenti yo'q. Sun'iy intellektning izoh berish usulidan foydalanishi tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan to'g'ri yondashuv hisoblanadi.**

6. ko'ylak: gömlek [1]. *Egnida uzun qizil shohi ko'ylak, kimxob nimcha, boshida shaftolirang yorqin tovlangan ipak durracha* [2]. (Üzerinde uzun kırmızı sahi bir **elbise**, üzerinde kimhâb bir yelek; başında ise şeftali rengine parlakça ışıldayan ipek bir başörtüsü vardı)[3]

Sun'iy intellekt *ko'ylak* so'zini "elbise" deb umumlashtirgan. Shuningdek, jumladagi boshqa ayrim unsurlarni ham noto'g'ri tarjima qilgan. To'g'ri tarjima quyidagicha bo'lishi lozim edi: Sirtında uzun, kırmızı,

ipek **gömlek**, sırmalı ipek yelek; başında şeftali rengine parlakça ışıldayan ipek başörtüsü.

7. miskar: bakırcı [1]. *Gulnor miskarlar tomonidan samovar taxlitida yasalgan qumg'ondan choy quyur edi* [2]. (Gülnor, **ustalar** tarafından semaver biçiminde yapılmış güğümden çay dökerdi.) [3]

Sun'iy intellekt *miskar* so'ziga "usta" shaklida umumlashtirilgan ma'no bergan. Holbuki, uning turk tilidagi aniq muqobili "bakırcı"dir.

8. chilla: Doğum, evlenme, ölüm vb. önemli olaylardan sonraki kırk gün [1]. *Chaqaloqning chillasi chiqqach, yangi uyga ko'chib bordilar* [2]. (Bebeđin **kırkı** çıkınca yeni eve taşındılar.) [3]

Sun'iy intellekt ushbu tushunchaning turk tilidagi muqobilini to'g'ri aniqlagan hamda gapni to'g'ri tarjima qilgan.

9. qalin: başlık parası, başlık [1]. *U to'y shart-u sharoitlari ustida, qalin ustida savdolashib o'tirmay, fohihaga qo'l ko'tardi* [2]. (O, düğün şartları ve **başlık parası** üzerinde pazarlığa girişmeden hemen fatiha için elini kaldırdı) [3]. Sun'iy intellekt *qalin* so'ziga "**başlık parası**" tarzida to'g'ri ma'no bergan. Biroq jumlada duo ma'nosida qo'llangan *fotiha* leksemasini aynan saqlab tarjima qilishi noto'g'ri yondashuv hisoblanadi.

Xulosa. Sun'iy intellekt o'zbek madaniyatiga xos bo'lgan to'qqiz tushunchadan *bekinmashoq, chilla, qalin* va *qorxat* so'zlarini to'g'ri talqin qilgan hamda ushbu tushunchalar ishtirok etgan jummalarni turk tiliga to'g'ri tarjima qilgan. Turkiya madaniyatida *qorxat* an'anasi mavjud bo'lmaganligi sababli mazkur tushuncha jumla tarkibida saqlangan va quyida zarur izoh berilgan. Bu holat tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan to'g'ri yondashuv hisoblanadi.

Biroq *angishvona, achchiq-chuchuk, ko'ylak* va *miskar* leksemalariga noto'g'ri ma'no berilgan. Shunga muvofiq, ushbu so'zlar qatnashgan jumlar ham xato tarjima qilingan.

Sun'iy intellekt *yalmog'iz* leksemasini jumlada *yalmog'iz* shaklida saqlagan, biroq quyida "cadı" tarzida izoh bergan. Tarjima metodikasi nuqtayi nazaridan mazkur so'zni jumla tarkibida ham "cadı" shaklida berish lozim edi. Shunday qilib, mazkur holatda noto'g'ri tarjima usuli qo'llanilgan. Natijada, tadqiqot mavzusini tashkil etgan madaniyatga tegishli 9 ta so'zdan sun'iy intellekt 5 tasiga (*bekinmashoq, chilla, qalin, qorxat, yalmog'iz*) to'g'ri izoh bergan. Demakki, madaniy leksik birliklarga ekvivalent topish borasida muvaffaqiyat darajasi 55,5 foizni tashkil etadi. Shunga qaramay, ushbu 5 tushuncha qatnashgan jumladan faqat 4

tasi to'g'ri tarjima qilingan bo'lib, 1 jumlada metodik xato kuzatilgan. Umumiy hisobda 9 jumlaning 4 tasi noto'g'ri tarjima qilingan.

Xulosa qilib aytganda, madaniy birliklarning tarjimasida sun'iy intellekt hali yetarlicha pishmagan bo'lib, bu turdagi tarjimalar albatta soha mutaxassislari tomonidan tekshirilishi zarur ekani aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] – Baydemir, Hüseyin; Ildırı, Nursan (2025). Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

[2] – O'zbek tilining izahli lug'ati. Jild 1,2,3 (2006), Jild 4,5 (2008). (Tahrir hay'ati: T. Mirzayev va boshqalar). Toshkent: O'zR Fanlar Akademiyasi Til va adabiyot instituti, O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti.

[3] – OpenAI. (2025). ChatGPT Plus (GPT-5.1) [Yapay zekâ büyük dil modeli]. <https://chat.openai.com/>

[4] – <https://share.google/ZOY8e77yKL9LzDlym>